

BARBARA SZCZEPANOWICZ

ZIEMIA ŚWIĘTA GEOGRAFIA BIBLIJNA

*Wydawnictwo WAM
Kraków 2014*

© Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 2014

Współautorstwo

Maria Baścik *Woda w Ziemi Świętej*

Dorota Szczepanowicz-Balon *Góry w Ziemi Świętej i na kartach Biblii*

Opracowanie kartograficzne

Agnieszka Gajda

Projekt okładki i opracowanie graficzne

Andrzej Cieplucha na podstawie serii wg pomysłu Andrzeja Sochackiego

Autorzy zdjęć

Anna Pacyna, Komisariat Ziemi Świętej: Arkadiusz Blecharczyk, Nikodem Gdyk,

Mauro Gottardo, Sławomir Klim, Jerzy Kraj, Paschalis Kwoczała, Stanislaus Lee, Jan Sińczak AGH

Redakcja merytoryczna

Maria Baścik

Korekta

Barbara Cabała

Konsultacja teologiczno-biblijna

prof. dr hab. o. Tomasz Dąbek OSB, Uniwersytet Papieski JPPII

Recenzenci

prof. dr hab. o. Tomasz Dąbek OSB, Uniwersytet Papieski JPPII

prof. dr hab. Kazimierz Krzemień, Uniwersytet Jagielloński

ISBN 978-83-7767-190-0

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

tel. 12 62 93 200, faks 12 42 95 003

e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-255, faks 12 62 93 496

e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447

faks 12 62 93 261

e.wydawnictwowam.pl

Druk i oprawa

Drukarnia COLONEL, Kraków

Wstęp

Ziemia Święta to ziemia obietnic Pańskich i historycznej Palestyny. Obszar w jakiś sposób wyróżniony, wybrany i uświęcony. To Bóg swą obecnością sprawia, że jakieś miejsce jest święte

J.W. Goethe powiedział: „Kto chce zrozumieć poetę, musi się udać do kraju poety”. Aby zrozumieć Biblię, trzeba się udać do Ziemi Świętej, poznać miejsca, w których rozegrały się opisywane przez nią wydarzenia i żyli jej bohaterowie.

Roman Brandstaetter, który zetknął się osobiście z Ziemią Świętą, jej niezwykłość określił następująco: „Fluid tej ziemi, na pewno różniący się od wszystkich ziem świata, tworzy z historycznych zdarzeń, rozgrywających się tutaj od niepamiętnych wieków, zamknięty, rodzinny krąg o magicznej mocy, dzięki której wszystko, co było, nadal jest obecne i wciąż trwa w ludziach i obok ludzi, w ich obyczajach, przyzwyczajeniach, w sposobie życia, w zjawiskach przyrody. [...] Czytanie Pisma Świętego na tle chrystusowych krajobrazów Ziemi Świętej było dla mnie jedynym w swoim rodzaju przeżyciem, pozwoliło mi bowiem skonfrontować prawdę biblijną z prawdą tej ziemi, z jej ludźmi i dzięki temu lepiej zrozumieć sens zdarzeń rozgrywających się tutaj przed dwoma tysiącami lat” [Brandstaetter 1981].

Pierwsze badania dotyczące geografii religii podjął w XIX wieku Wincenty Pol, który prowadził w Katedrze Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego wykłady dotyczące geografii Ziemi Świętej. W 2013 roku mija 150 lat od ukazania się pierwszej w języku polskim publikacji na temat geografii Ziemi Świętej. Jej autorem jest Wincenty Pol, który za to nowatorskie dzieło otrzymał Krzyż Kawalerski Orderu św. Grzegorza od papieża Piusa IX.

Książka *Geografia Ziemi Świętej – w dwóch księgach* ukazała się drukiem we Lwowie w 1863 r. Stanowiła innowację, ponieważ autor obszerne informacje geograficzne powiązał z tekstami Pisma Świętego.

Pismo Święte wyrosło w konkretnych realiach geograficznych, dlatego, aby w pełni je zrozumieć i zdomowić się w jego atmosferze, najlepiej czytać je na tle krajobrazów Ziemi Świętej. Pozwala to skonfrontować prawdę biblijną z prawdą tej ziemi, z jej ludźmi, a także lepiej zrozumieć sens zdarzeń rozgrywających się przed trzema tysiącami lat i wcześniej.

Znajomość geografii tej ziemi pozwala zlokalizować miejsca, lepiej odczytać teksty biblijne i odczuć ich atmosferę, może być kluczem do zrozumienia wielu wydarzeń biblijnych, gdyż niewłaściwa ich lokalizacja w przestrzeni geograficznej może skutkować także niewłaściwą interpretacją. Miejsca wzmiankowane w Biblii ukazują realizm wcielenia Syna Bożego, a informacje geograficzne stanowią składnik teologii Ewangelii.

Pojęcie Ziemia Święta



Ziemia Święta na przestrzeni dziejów nosiła różne nazwy. Najstarszym określeniem jest „Ziemia Kanaan” (Ziemia Chanaan) pochodząca od imienia czwartego syna Chamowego. Egipcjanie nazywali ją „Ziemią Kananejczyków” lub Kanaanem (Rdz 11,31; 12,5; 17,8; Kpł 14,34; 25,38; Ps 105,11). Mojżesz nazwał ją „Ziemią Jahwe”, za nim nazwę tę powtórzył prorok Izajasz i Psalmista. Nosiła też nazwę „Ziemi Hebrajskiej”, od Hebera, prawnuka Noego, lub zdaniem innych od słowa „hebrajczyk”, oznaczającego przybysza z obcej ziemi. Po powrocie Hebrajczyków z Egiptu nazwa ta straciła swoje znaczenie i została zastąpiona określeniami: „Ziemia Izrael”, „Ziemia Izraelska”, „Ziemia Izraelowa”[Pol 1863].

Od czasu wyjścia z Egiptu, w czasie całego czterdziestoletniego Exodusu, aż po czasy niewoli babilońskiej, funkcjonowała też nazwa „Ziemia Obiecana” oraz „Ziemia mlekiem i miodem płynąca”. W Biblii bywa kilkakrotnie określana jako „Ziemia od Dan do Beer-Szeby”.

„Judą” i „Judeą” nazywano początkowo dzielnicę pokolenia Judy, a po podziale królestwa Salomonowego królestwo złożone z dwóch pokoleń Beniamina i Judy. Po powrocie z niewoli babilońskiej „Judą” nazywano cały kraj. Począwszy od IV w. BC¹ w literaturze grecko-rzymskiej funkcjonował termin „Judea”, który później przejęli pisarze Nowego Testamentu (Łk 1,5; Dz 10,37). Za czasów Chrystusa „Judeą” nazywano jedną z czterech prowincji.

„Palestyna” – to grecko-rzymska nazwa Filistei, południowej części wybrzeża kanańskiego, ziemi Filistyńczyków, zaciętych wrogów Izraela (Wj 13,17; Iz 14,29). Nie jest to

¹ BC – Before Christ – przed narodzeniem Chrystusa.

nazwa wywodząca się z Pisma, lecz od świeckich pisarzy greckich, rzymskich, średnio-wiecznych chrześcijan i mahometan. Nazywali oni Ziemię Świętą „Syrio-Palestyną”, a niekiedy wprost tylko „Syrią” lub „Palestyną”. Za czasów Chrystusa składała się ona z czterech prowincji: Galilei, Samarii, Judei i Perei.

Nazwa „Izrael” pochodzi ze Starego Testamentu i oznacza: „ten, który walczy (razem) z Bogiem”. Współczesne państwo Izrael (*Medinat Yisrael*), które powstało w 1948 r. na terytorium byłej Palestyny, jest powszechnie nazywane „Ziemia Izraela” (*Eretz Israel*).

Z nazwą „Ziemia Święta” spotykamy się w Starym Testamencie w Księgach: Mądrości, Zachariasza i Machabejskiej. W Nowym Testamencie oznacza ona głównie ojczyznę Jezusa, w której „Słowo ciałem się stało i zamieszkało między nami” i z której wyszło odkupienie świata.

Nazwą „Ziemia Święta” określa się też obszar zamieszkały przez wyznawców trzech wielkich religii monoteistycznych: judaizmu, chrześcijaństwa i islamu. Dla Żydów jest ona darem Boga, „Ziemią ojców”, ze względu na mieszkające tu wybitne postacie Starego Testamentu.

Funkcjonuje także wiele innych nazw, jak: „Ziemia Zbawiciela”, „Ziemia Boga-Człowieka”, „Ziemia Pana”, „Ziemia Przymierza”, „Ziemia Spotkania”, „Ojczyzna Jezusa”, „Ziemia Trudnej Jedności”, „Ziemia umiłowana przez Boga”, „Ziemia Świadcstwa”, „Ziemia patriarchów, sędziów, proroków i innych wielkich bohaterów wiary”. Bywa też nazywana „Piątą Ewangelią”.

Karol Wojtyła napisał o niej:

Ziemia spotkania! Ziemia jedyna!

Ziemio przez którą ziemia cała

ziemia tak, jak stało się tym,

co jest, wszystko – przez Tego, który jest.

Krainy historyczno- -geograficzne

3

W opracowaniach geograficznych można znaleźć różne podziały na regiony. Bednarz [1999] wyróżnia: Nizinę Nadmorską, w skład której wchodzi Nizina Akko i Szaron, Nizina Filistyńska i Szefera; Centralny obszar górski, który obejmuje Galileę, Równinę Jizreel, Samarię, Góry Judzkie, Pustynie: Judzką, Negew i Araba oraz półwysp Synaj; Rów Jordański, do którego zalicza się obszar źródłowski Jordanu, Równinę Hula, jezioro Genezaret i Morze Martwe oraz Płaskowyż Zajordania, czyli Wzgórze Golan (Baszan), Gilead, Moab, Edom.

Encyklopedia geograficzna świata [1997] podaje podział na następujące regiony fizyczno-geograficzne: Wzgórze Golan, Galileę, jezioro Genezaret, Równinę przybrzeżną, górę Karmel, Region Dan, Pustynię Judzką, Morze Martwe, pustynię Negew. Galbiati i Serafini [2004] dzielą Ziemię Świętą na cztery strefy całkowicie różne z punktu widzenia orograficznego, następujące po sobie z zachodu na wschód: pas nadbrzeżny, strefę górzystą na zachód od centralnej depresji, centralną depresję i strefę górzystą na wschód od depresji.

Pismo Święte wymienia najczęściej trzy główne regiony Ziemi Świętej: Galileę, Samarię i Judeę. Każda z nich obejmuje inne mniejsze krainy geograficzne. Galilea dzieli się na Górną i Dolną oraz dolinę Ezdrelon (Jizreel), w skład Judei wchodzi Pustynia Judzka i Dolina Nadmorska, która dzieli się na część północną (Szaron) i południową (Szefera).



Galilea

Galilea pierwotnie nazywała się „Galileą Narodów” lub „Galileą pogan”. Nazwa „Galilea pogan” wskazuje, że mieszkała tu różnorodna ludność, nie tylko Żydzi (Mt 4,15; por. Iz 8,23). Później nazwę skrócono na Galilea (hebr. *galil* – obwód, okrąg). Inni twierdzą, że nazwa Galilea pochodzi od słowa *galgal* (kamienne koło, krąg) w nawiązaniu do widocznych tu wszędzie skał i kamieni.

Galilea częściej pojawia się dopiero w Nowym Testamencie, gdyż to w Kanie Galilejskiej Jezus dokonał pierwszego cudu (J 2,1.11; 4,46), w Galilei głosił Dobrą Nowinę o Królestwie Bożym, tutaj z prostych Galilejczyków uczynił swoich uczniów (Mk 1,17). W czasach Jezusa pod nazwą Galilea rozumiano obszar rozciągający się od niziny Jizreel aż do rzeki Litani na północy, od wschodu zaś ograniczony doliną Jordanu. Cały ten region dzieli się na Galileę Górną i Dolną. Nazwy pochodzą od tego, iż góry Galilei Górnej są znacznie wyższe od położonych w Galilei Dolnej [Bednarz 1999].

Galilea Górna jest przedgórzem pasma Antylibanu, którego najwyższym szczytem jest Har Meron – Dżebel Dżermak o wysokości 1208 m n.p.m. Dzieli się na: wybrzeże kananejsko-fenickie, centralny masyw górski oraz basen Hula.

Jezioro Galilejskie



W Galilei Dolnej wydzielić można: wzgórza zachodnie z głębokimi dolinami, wapienne wzgórza centrum i małe płaskowyże wschodnie, opadające w kierunku południowo-wschodnim. Szerokie doliny przecinają góry, łącząc wybrzeże z doliną rzeki Jordan i Jeziorem Galilejskim. Od równiny Jizreel w kierunku Jeziora Tyberiadckiego, dolinami Dolnej Galilei biegł główny starożytny szlak handlowy – Droga Nadmorska.

Wulkaniczne pagórki Dolnej Galilei sięgają wysokości 500 m n.p.m. Rozległe doliny z łagodnie nachylonymi zboczami nadają się pod uprawę drzew owocowych i innych form rolnictwa. Tu była najlepsza ziemia uprawna dla rolnictwa, a także najludniejsze miasta Palestyny.

Dolna Galilea była głównym terenem działalności Jezusa. Przez trzydzieści lat mieszkał w Nazarecie, nazywanym kwiatem Galilei. W czasach Jezusa było to niewielkie, pozbawione znaczenia miasteczko.

Samaria

Samaria z geograficznego punktu widzenia stanowi centralną, górzystą część Izraela. Przebiegają tutaj dwa grzbiety górskie: Karmel i Gilboa. Jej nazwa (hebr. *Szomron*) wywodzi się od imienia Szemer. W Starym Testamencie nazwa odnosiła się do stolicy północnego królestwa, drugiego (po Jerozolimie) co do wielkości miasta starożytnej Pale-

Samaria



styny, ośrodka kultu Baala; później nazwę Samaria rozszerzono na region. W Nowym Testamencie nazwa Samaria odnosi się zawsze do regionu.

Samaria to niewielki, górzysty region rozczłonkowany głębokimi dolinami, położony między Galileą a Judeą. Na północy jego granica przebiega od gór Gilboa, których strome stoki opadają w kierunku doliny Ezdrelon, od wschodu dochodzi do rzeki Jordan. Od południa Samaria graniczy z Judeą, a od zachodu z równiną Szaron. Granica południowa często ulegała zmianie, nie ma bowiem wyraźnego rozdziału pomiędzy górzystym regionem Samarii a ziemią Judy.

Stojąc na górze Nebo odnosi się wrażenie, iż Samaria jest trudno dostępnym obszarem górskim, lecz w rzeczywistości jej wzgórza są niższe od galilejskich; wznoszą się do wysokości 600 m n.p.m. Wzgórza Samarii zwane też Górą Efraima, podobnie jak góry Galilei nie tworzą jednolitego grzbietu, ale przedzielone są licznymi dolinami. Z dolin na szczególną uwagę zasługuje Balata (Askar) w pobliżu dawnego Sychem.

W Samarii wydzielić można trzy regiony: centralny, zachodni i wschodni. Pierwszy jest dość gęsto zaludniony i wykorzystywany rolniczo z powodu urodzajnej gleby i znacznego napływu w ten rejon chmur deszczowych, co sprzyja uprawom rolniczym. Najwyższymi wzgórzami regionu centralnego są dwie najśłynniejsze w Piśmie Świętym góry: zielona zalesiona góra Garizim, po hebrajsku Gerizim (881 m n.p.m.), zawdzięczająca swą urodę i żyzność obfitości źródeł, oraz góra Ebal (940 m n.p.m.) skalista, naga, pozbawiona

Samaria

roślinności. Między obiema górami rozciąga się żyzna dolina Wadi Nablus, gdzie w starożytności położone było biblijne miasto Sychem, leżące przy górskiej drodze biegnącej z północy na południe oraz niedaleko od traktu łączącego wybrzeże z doliną Jordanu. Stanowiło ono ważne miejsce na szlaku komunikacyjnym i handlowym.

Zachodnia Samaria to zerodowane wapienne wzgórza na południe od Tulkarm oraz formacje kredowe na północy, których wysokość jest zróżnicowana od 100 do 500 m n.p.m. W obrębie skał węglanowych (wapienie, dolomity, kreda) strefy wyżynno-górzystej rozwinęła się rzeźba krasowa; powstały polja² (największe Sanur), ponory³, wywieryska⁴, liczne jaskinie o rozwinięciu poziomym.

Wschodni region Samarii, rozciągający się na południe i południowy wschód od Farahe, jest znacznie surowszy i mniej zasobny w wodę. Wzgórza wschodniego regionu osiągają wysokość 600-900 m n.p.m. W centralnej części znajduje się główny maszyn opadający stromo do doliny ryftowej, którą wykorzystuje Jordan. Obszar ten zbudowany jest z odpornych na wietrzenie skał, w których wycięte są głębokie doliny. Z powodu dużych nachyleń stoków, nieurodzajnej gleby, małej powierzchni terenów rolniczych i braku źródeł wody liczba osad we wschodniej części Samarii jest mniejsza niż w części zachodniej [Szczepanowicz 2009].

Judea

Judea to górzysty i pustyнный region Ziemi Świętej. Swoją nazwę zawdzięcza pokoleniu Judy, któremu obszar ten został przydzielony przy podziale Kanaanu. Dopóki Dawid nie zdobył Jerozolimy i nie zjednoczył wszystkich pokoleń pod swoim berłem, linia Jerozolima–Gabaon–Gezer stanowiła granicę między pokoleniami południowymi i północnymi, co nie było bez znaczenia dla późniejszej schizmy, po której termin Juda oznaczał królestwo południowe z dynastią Dawida w przeciwieństwie do królestwa północnego – Izraela [Jankowski 1983].

Dzięki dekretowi Cyrusa z 537 r. BC około 50 tysięcy repatriantów, głównie z pokolenia Judy, osiedliło się w Jerozolimie i okolicach (Ezd 2,64-70). To Judea od tej pory na

² Polje – typowe dla obszarów krasowych rozległe zagłębienie śródgórskie lub śródwyżynne o płaskim dnie, otoczone we wszystkich stron wyrażnymi zboczami.

³ Ponor – na obszarach krasowych miejsce, gdzie wody strumieni, potoków czy rzek wpływają pod powierzchnię terenu.

⁴ Wywierysko – źródło krasowe stanowiące wypływ na powierzchnię ziemi wody podziemnej pochodzącej z głębokiej cyrkulacji, krążącej w systemie szczelin i kanałów skrasowiowych maszyów skalnych, najczęściej wapiennych; zwykle jest źródłem stałym o dużej wydajności, ale może też funkcjonować jako źródło okresowe lub źródło lewarowe.



Judea

Góry Judzkie. Widok na Jerozolimę



nowo miała się stać stolicą judaizmu i symbolem czystości religijnej. Z czasem zakres terminu „Judea” – jak pisze Jankowski [2007] – rozszerzył się również na inne regiony tak dalece, że był równoznaczny z terenami całej Ziemi Świętej.

Judea rozciąga się od równiny Lubban, przechodząc w grupę wzgórz w regionie Szilo (803 m n.p.m.), by osiągnąć punkt kulminacyjny Tela Palestl-Asur (1016 m n.p.m.), a następnie obniżyć się w okolicach Jerozolimy (Nabi Samwil 895 m n.p.m, Góra Oliwna 818 m n.p.m.) i znowu wzniesć się na ponad 1000 m w okolicach Hebronu [Baldi 1993].

W Judei można wyróżnić trzy podregiony różniące się od siebie pod względem rzeźby, skał, gleb i klimatu: Góry Judzkie⁵, Pustynia Judzka i Szefera – południowa część Doliny Nadmorskiej.

Szefera to hebrajskie słowo określające tereny nizinne. Nie jest łatwo określić dokładnie teren objęty nazwą Szefera. Jedni Szeferą nazywają południową część Doliny Nadmorskiej leżącą pomiędzy potokiem Jarkon a pustynią Negew, inni za jej północną granicę przyjmują dolinę Ajalon [Rogerson 1996]. Nazwa „szefera” znana jest ze Starego Testamentu (Joz 10,40) oraz z innych pism starożytnych. Teren ten zajęli w XII w. BC Filistyni, lud przybyły zza morza.

⁵ Komisja standaryzacji nazw geograficznych poza granicami RP, zmieniła w 2010 r. nazwę Góry Judzkie na Wyżynę Judejską.

Spis treści

Przedmowa – Antoni Jackowski	7
Wstęp	17
1. Pojęcie Ziemia Święta	19
2. Położenie	21
3. Krainy historyczno-geograficzne	23
Galilea	25
Samaria	26
Judea	28
4. Budowa geologiczna i zasoby naturalne Ziemi Świętej	31
Surowce mineralne w rozwoju cywilizacji	37
Inne bogactwa naturalne	54
Źródła mineralne	59
5. Rzeźba terenu	61
Góry w Ziemi Świętej i na kartach Biblii	62
Góry w kulturach i religiach	62
Góry Galilei	66
Góry Samarii	72
Góry Gilboa	75
Góry Judei	76
Góra Synaj	86
Inne góry występujące w Biblii	89
Doliny i niziny Ziemi Świętej i na kartach Pisma Świętego	95
Pustynie biblijne	107

6. Klimat Ziemi Świętej	117
Temperatura	119
Opady atmosferyczne	120
Wiatry	126
7. Woda w Ziemi Świętej i na kartach Biblii	131
Woda na kartach Biblii	132
Zasoby wodne Ziemi Świętej	135
Historyczne źródła i studnie w Ziemi Świętej	137
Biblijne rzeki	142
Inne rzeki i potoki wymienione w Biblii	150
Jeziora Ziemi Świętej	153
Biblijne morza	157
Biblijne źródła wody pitnej	163
Problem wody i gospodarka wodna we współczesnym Izraelu	176
Symbolika wody w Biblii	178
8. Gleby Ziemi Świętej	185
9. Flora	187
Drzewa	188
Winnice	199
Flora Galilei	199
Rolnictwo w czasach biblijnych i współczesnych	201
Roślinność pustynna	204
10. Fauna	209
Ptaki	210
Owady	212
Fauna jeziorna	212
Fauna i flora Morza Czerwonego	213
Zwierzęta hodowlane	221
11. Ochrona przyrody i zasobów naturalnych	223
Ogrody botaniczne Judei	225
Parki narodowe i rezerваты przyrody w Izraelu	229
12. Ludność ziem biblijnych	231
Ludność prehistoryczna i osadnictwo	231
Protoizraelici	234
Biblijne ludy i plemiona	238
Biblijne genealogie	251

Biblijne języki	256
Liczebność narodu izraelskiego	258
13. Biblijne szlaki komunikacyjne	263
Początki wymiany handlowej	265
System dróg w Ziemi Świętej	266
Podróż Abrahama i Józefa	269
Drogi i podróżowanie w czasach rzymskich	271
Transport wodny	275
Zakończenie	277
Literatura	279